

TA'LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA TENG IMKONIYATLARNI YARATISH

**Sharipova Muxlisa
Avazjanovna**

*Farg'ona tumani 36-maktab
Psixolog*

**Mo'minova Barchinoy
Sodiqjon qizi**

*Farg'ona tumani 35-maktab
Psixolog*

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish va teng imkoniyatlarni yaratish masalasi pedagogik nazariya, ijtimoiy adolat va ta'lim amaliyoti kesishmasida chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim faqat alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ta'lim jarayoniga jalb etish shakli sifatida emas, balki ta'lim tizimining umumiy sifatini belgilovchi ijtimoiy-pedagogik paradigma sifatida talqin etiladi. Maqolada inklyuziv ta'lim samaradorligini cheklayotgan institutsional, metodik va psixopedagogik omillar ochib berilib, teng imkoniyatlar tushunchasining normativ va real amaliy talqinlari o'rtasidagi ziddiyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida pedagog shaxsining kasbiy mas'uliyati, reflektiv tafakkuri va insonparvarlik pozitsiyasi hal qiluvchi omil sifatida asoslanadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish faqat tashkiliy choralar bilan emas, balki pedagogik tafakkur va ta'lim madaniyatining tubdan o'zgarishini talab etishini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, teng imkoniyatlar, pedagogik adolat, ta'lim sifati, ijtimoiy integratsiya, maxsus ehtiyojlar, pedagog shaxsi.

Kirish.

So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim tushunchasi ta'lim tizimida inson huquqlari, ijtimoiy adolat va pedagogik tenglik g'oyalari bilan uzviy bog'liq holda keng qo'llanila boshladi, biroq amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziya ko'pincha tashkiliy yoki normativ talab sifatida talqin qilinib, uning chuqur pedagogik mohiyati yetarli darajada anglanmayapti. Ta'lim muassasalarida teng imkoniyatlarni yaratish ko'pincha jismoniy muhitni moslashtirish yoki alohida dasturlar joriy etish bilan chegaralanadi, holbuki inklyuziv ta'limning asl mazmuni pedagogik munosabatlar, o'qitish metodlari va ta'lim madaniyatini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligiga erishish yo'lida eng katta to'siq — bu pedagogik tafakkurning an'anaviyligi va farqlilikni muammo sifatida qabul qilish tendensiyasidir. Natijada teng imkoniyatlar tushunchasi deklarativ xarakter kasb etib, real ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilarni yashirin tarzda chetlashtirish holatlari

yuzaga keladi. Shu bois inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish masalasi faqat maxsus pedagogika doirasida emas, balki umumiy pedagogik nazariya va ta'lim siyosati kontekstida qayta tahlil qilinishi lozim. Mazkur maqola ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish va teng imkoniyatlarni yaratish muammosini inson omiliga tayangan, tanqidiy va konseptual yondashuv asosida ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Inklyuziv ta'limga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur tushuncha pedagogik ilmda turlicha talqin qilinib, ko'pincha normativ-huquqiy va tashkiliy jihatlar bilan cheklanadi, bu esa uning chuqur pedagogik mohiyatini to'liq ochib berishga imkon bermaydi. Xalqaro tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim asosan nogironligi bo'lgan shaxslarning umumiy ta'lim tizimiga integratsiyasi nuqtayi nazaridan yoritilib, teng imkoniyatlar tushunchasi ko'proq huquqiy tenglik bilan bog'lanadi, holbuki pedagogik tenglik mazkur tushunchadan ancha kengroq bo'lib, ta'lim mazmuni, metodlari va munosabatlar tizimini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Milliy pedagogik adabiyotlarda esa inklyuziv ta'lim masalasi ko'pincha maxsus pedagogika doirasida talqin qilinib, umumiy ta'lim tizimining transformatsiyasi bilan bog'liq masalalar yetarli darajada tizimlashtirilmaydi. Ayrim tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim samaradorligi o'quvchilarni jismonan bir makonda jamlash yoki moslashtirilgan dasturlar joriy etish orqali baholanadi, biroq bu yondashuv ta'lim jarayonidagi yashirin chetlashtirish, psixologik to'siqlar va pedagogik munosabatlarning sifati kabi muhim jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning samaradorligi masalasi hali ham empirik ko'rsatkichlar bilan cheklangan holda baholanmoqda, nazariy umumlashtirishlar esa ko'pincha amaliyotdan uzilib qolmoqda. Shu sababli mavjud ilmiy manbalarda inklyuziv ta'limni teng imkoniyatlarni yaratishga xizmat qiluvchi kompleks pedagogik tizim sifatida talqin qilishda sezilarli metodologik bo'shliq mavjud bo'lib, mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga yo'naltirilgan.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish va teng imkoniyatlarni yaratish masalasini faqat tashkiliy yoki statistik ko'rsatkichlar asosida emas, balki pedagogik tafakkur, ta'lim madaniyati va insoniy munosabatlar tizimi sifatida o'rganishga yo'naltirildi. Tadqiqotda sifatli va reflektiv tahlil ustuvor bo'lib, pedagogik adabiyotlar, inklyuziv ta'lim amaliyoti va mualliflik pedagogik kuzatuvlari o'zaro uyg'unlashtirildi. Metodik jihatdan inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogik qarorlar qanday qabul qilinayotgani, o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi teng imkoniyatlarni ta'minlashga qanday ta'sir ko'rsatayotgani va ta'lim muhitida farqlilik qanday talqin qilinayotgani tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida qat'iy eksperimental dizayn yoki miqdoriy o'lchovlardan ongli ravishda voz kechilib, inklyuziv ta'limning kontekstual, ijtimoiy va psixopedagogik jihatlarini ochib berishga qaratilgan metodologik pozitsiya tanlandi. Bu yondashuv inklyuziv ta'lim samaradorligini rasmiy ko'rsatkichlar orqali emas, balki ta'lim jarayonida yuzaga keladigan real pedagogik munosabatlar, o'quvchilarning ishtirok darajasi va psixologik farovonlik holati orqali tahlil qilish imkonini berdi. Metodlar majmuasi inklyuziv ta'limni mexanik integratsiya emas, balki teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan tirik pedagogik jarayon sifatida talqin qilishga xizmat qildi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim samaradorligi birinchi navbatda tashkiliy shart-sharoitlar yoki moslashtirilgan dasturlar bilan emas, balki pedagogik munosabatlar sifati va ta'lim muhitining insonparvarlik darajasi bilan belgilanadi. O'rganilgan pedagogik holatlar tahlili inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarda teng imkoniyatlar tushunchasi ko'pincha formal talqin qilinayotganini, ya'ni barcha o'quvchilar bir xil makon va dasturga jalb etilgan bo'lsa-da, ularning ta'lim jarayonidagi real ishtiroki, psixologik xavfsizligi va akademik faolligi bir xil darajada ta'minlanmayotganini aniqladi. Natijalarga ko'ra, pedagogning inklyuziv kompetensiyasi yetarli shakllanmagan holatlarda alohida ehtiyojga ega o'quvchilar ta'lim jarayonida yashirin chetlashtirishga duch keladi, bu esa teng imkoniyatlar g'oyasining mazmunan buzilishiga olib keladi. Shu bilan birga, inklyuziv yondashuvni chuqur anglagan va reflektiv pedagogik pozitsiyaga ega bo'lgan o'qituvchilar faoliyat yuritayotgan muhitda o'quvchilar o'rtasida o'zaro qabul qilish, ijtimoiy moslashuv va o'quv motivatsiyasining oshishi kuzatilgani aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish jarayonida individual yondashuv va differensial o'qitish metodlarining qo'llanilishi muhim bo'lsa-da, ular pedagogik munosabatlar va ta'lim madaniyati bilan uyg'unlashmagan taqdirda kutilgan natijani bermaydi. Natijalarda, shuningdek, inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning psixologik farovonligi va o'zini ta'lim jarayonining to'laqonli subyekti sifatida his qilishi ularning akademik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi qayd etildi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim samaradorligi teng imkoniyatlarni yaratishning tashqi shakllaridan ko'ra, pedagogik tafakkur, insoniy munosabatlar va ta'lim madaniyatining sifatiga ko'proq bog'liq ekanini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Muhokama.

Olingan natijalarni muhokama qilish shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligi masalasi ko'pincha ta'lim tizimida noto'g'ri talqin qilinib, tashqi moslashtirish va normativ talablar bilan chegaralanib qolmoqda, holbuki uning haqiqiy mazmuni pedagogik munosabatlar, ta'lim madaniyati va insoniy qadriyatlar tizimida namoyon bo'ladi. Muhokama jarayonida aniqlanganki, teng imkoniyatlar tushunchasi amaliyotda ko'pincha "hamma uchun bir xil sharoit" sifatida qabul qilinadi, biroq pedagogik nuqtayi nazardan tenglik har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur'atlarini hisobga olishni talab qiladi. Aynan shu nuqtada inklyuziv ta'lim va an'anaviy didaktik yondashuvlar o'rtasida chuqur metodologik ziddiyat yuzaga keladi, chunki an'anaviy model o'rtacha o'quvchiga yo'naltirilgan bo'lsa, inklyuziv yondashuv pedagogik jarayonni differensial va moslashuvchan tashkil etishni talab etadi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p hollarda pedagogning shaxsiy pozitsiyasi va kasbiy tafakkuriga bog'liq bo'lib, u farqlilikni muammo emas, balki pedagogik resurs sifatida qabul qilgan taqdirdagina teng imkoniyatlar real mazmun kasb etadi. Shu bilan birga, muhokama jarayonida inklyuziv ta'limni baholashda qo'llanilayotgan empirik ko'rsatkichlar — o'quvchilar soni, moslashtirilgan dasturlar mavjudligi yoki infratuzilma holati — uning real samaradorligini to'liq aks ettira olmasligi aniqlanadi, chunki bu ko'rsatkichlar ta'lim jarayonidagi psixologik xavfsizlik, o'zaro qabul qilish va pedagogik qo'llab-quvvatlash kabi muhim jihatlarni qamrab olmaydi. Shu nuqtayi

nazardan, inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish pedagogik tafakkurning qayta qurilishini, ya'ni nazorat va standartlashtirishdan ko'ra ishonch, hamkorlik va refleksiya asoslangan ta'lim modeliga o'tishni talab etadi. Umuman olganda, muhokama natijalari inklyuziv ta'limni mexanik integratsiya sifatida emas, balki ta'lim tizimining insonparvarlik darajasini belgilovchi chuqur ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida qayta talqin qilish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Xulosa.

Mazkur tadqiqot ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish va teng imkoniyatlarni yaratish masalasi faqat tashkiliy yoki normativ choralar majmui bilan hal etiladigan masala emasligini, balki pedagogik tafakkur, ta'lim madaniyati va insoniy munosabatlar tizimiga chuqur singib ketgan ijtimoiy-pedagogik jarayon ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'limning real samaradorligi o'quvchilarni jismoniy jihatdan bir ta'lim muhitiga jalb etish bilan emas, balki ularning psixologik xavfsizligi, o'zini ta'lim jarayonining to'laqonli subyekti sifatida his qilishi va pedagogik qo'llab-quvvatlashning sifat darajasi bilan belgilanadi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, teng imkoniyatlar tushunchasi pedagogik nuqtayi nazardan "bir xillik" emas, balki har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishga asoslangan adolatli yondashuvni anglatadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish jarayonida pedagog shaxsining kasbiy pozitsiyasi, reflektiv tafakkuri va insonparvarlik qadriyatlariga sodiqligi hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatdi. Shu bois, inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'lida metodik vositalarni takomillashtirish bilan bir qatorda, pedagogik tafakkurni qayta shakllantirish, ta'lim muassasalarida inklyuziv madaniyatni rivojlantirish va ta'lim jarayonini boshqarishda inson omiliga tayangan yondashuvni ustuvor tamoyil sifatida qarash zarur. Umuman olganda, mazkur tadqiqot inklyuziv ta'limni ta'lim tizimining insonparvarlik darajasini belgilovchi strategik yo'nalish sifatida qayta talqin qilish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 6(1), 7–16.
2. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for inclusion: Developing learning and participation in schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
3. Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education? *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), 286–294.
4. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. *Cambridge Journal of Education*, 41(4), 451–465.
5. Maxmudov, M. M. (2018). Inklyuziv ta'limda pedagogik yondashuvlarning nazariy asoslari. *Pedagogika*, 2, 23–31.
6. Norwich, B. (2013). *Addressing tensions and dilemmas in inclusive education*. London: Routledge.
7. Slee, R. (2011). *The irregular school: Exclusion, schooling and inclusive education*. London: Routledge.